



## تأثیر آثار سید لقمان ارومی بر هنر کتاب‌آرایی عثمانی

حسین آریان<sup>۱</sup>

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

مهدی افزلی<sup>۲</sup>

مرکز تحقیقات زنجان‌شناسی، دانشگاه آزاد واحد زنجان، زنجان، ایران

### چکیده

سده دهم هجری، دوره اوج هنر کتاب‌آرایی عثمانی، به‌ویژه در حوزه نگارگری و جلدسازی به حساب می‌آید. در رأس آثار ارزشمند هنری این دوره باید به کتاب‌هایی اشاره کرد که توسط افرادی که لقب «شاهنامه‌نویس» گرفته بودند، به رشته تحریر درآمده‌اند. اکثر این افراد ایرانی بودند یا اینکه تحت تأثیر فرهنگ ایرانی رشد یافته بودند. در بین افراد مذکور سید لقمان ارومیه‌ای و آثار نگارشی وی قابل توجه است. این شاعر والامقام این آثار را سروده است و سپس به دست نقاشان و تذهیب‌کاران چیره‌دست آن دوره تزئین یافته است. این نسخه‌ها در تاریخ تحول زبان فارسی در آناتولی و گسترش هنر کتاب‌آرایی ایرانی در عثمانی جایگاه ویژه‌ای دارند که تاکنون در منابع فارسی در مورد آن‌ها پژوهش جامعی صورت نگرفته است. در این مقاله ضمن بررسی آثار تدوین‌شده این شاعر ایرانی، به تحلیل بیست‌وپنج نسخه خطی به‌جامانده از آن دوره پرداخته شده است.

### اهداف پژوهش

۱. بررسی تأثیر آثار سید لقمان ارومی بر متون ادبی عثمانی در سده‌های دهم و یازدهم هجری؛
۲. بررسی تأثیرگذاری این آثار در حوزه‌های هنری عثمانی از جمله: نگارگری، تذهیب و جلدسازی؛

### سؤالات پژوهش

۱. آیا عقاید و اندیشه‌های سید لقمان در متن آثار او تأثیرگذار بوده است؟
  ۲. تأثیرگذاری متن نوشتاری آثار سید لقمان بر مکتب کتاب‌آرایی عثمانی چگونه است؟
- کلیدواژه‌ها:** سید لقمان ارومی، شاهنامه‌نویسی، زبان فارسی در آناتولی، کتاب‌آرایی اسلامی، کتاب‌آرایی عثمانی.

<sup>۱</sup> arian.amir۲۰@yahoo.com

<sup>۲</sup> afzali@iauz.ac.ir

## ۱. پیشگفتار

عثمانی‌ها ضمن پیشرفت‌های که بعد از فتح شام، مصر و عربستان (۹۲۳ هـ/ ۱۵۱۷ م.) به دست آوردند در حرمین خطبه به نام سلطان سلیم خان اول (۹۱۸ هـ/ ۱۵۱۲ م. - ۹۲۶ هـ/ ۱۵۱۹ م.) خواندند و از این تاریخ بود که سلاطین عثمانی عنوان خلافت یافتند. پسر سلطان سلیم، یعنی سلطان سلیمان اول (۹۲۶ هـ/ ۱۵۱۹ م. - ۹۷۴ هـ/ ۱۵۶۶ م.) حدود امپراتوری را از مرزهای ایران تا کناره‌های دانوب و از سواحل دریای سرخ تا تنگه جبل الطارق گسترش داد.

ثروت سرشاری که سلاطین عثمانی از این فتوحات به‌دست آوردند و تسلط آنان بر بخش‌های بسیار پهناوری از کشورهای اسلامی، باعث شد که دربار آن‌ها مرکز اجتماع گروه بزرگی از دانشمندان و ادیبان مناطق مختلف گردید. گروه بزرگی از عالمان و ادیبان از آغاز عهد صفوی به دلایل گوناگون از ایران مهاجرت کرده، در دوره‌های محدود یا نامحدود در خاک عثمانی باقی مانده و به فعالیت‌های هنری پرداختند (افضلی، ۱۳۹۶: ۲۵۰-۲۵۱). این افراد کتاب‌هایی را به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی در خاک عثمانی تألیف نمودند. در این دوره بر اثر توجه خاصی که سلاطین عثمانی و بزرگان دولت ایشان به زبان و ادبیات ایران زمین داشتند، پایتخت آنان محل تجمع شاعران و ادیبان عصر گردید. نسخه‌های فراوان از کتاب‌هایی که عالمان و ادیبان ایرانی به زبان فارسی و غیر فارسی تألیف کرده‌اند در کتابخانه‌های سلاطین و بزرگان عثمانی گرد آمد که هنوز هم بسیاری از آن‌ها باقی است (افضلی، ۱۳۹۶: ۲۶۷-۲۶۵).

در نتیجه فعالیت‌های گسترده‌ای که در زمینه ترویج فرهنگ و هنر صورت گرفت، بسیاری از رشته‌های هنری در سرزمین عثمانی توسعه یافت. هم‌زمان با توسعه تعداد کثیری از حوزه‌های هنری، هنر کتاب‌آرایی نیز در این منطقه توسعه یافته و آثار هنری قابل توجهی تهیه و آماده گردید. از اواخر سده نهم تا اوایل سده یازدهم هجری، دربار سلاطین عثمانی محل تجمع هنرمندان در این حوزه شده بود. براساس دفاتر «اهل حرف» که در موزه کاخ توپقاپی نگهداری می‌شود این هنرمندان دارای تشکیلات خاصی برای خود بودند (Kütükoğlu, ۱۹۷۵: ۶).

این پژوهش بر پایه روش توصیفی-تحلیلی انجام یافته و اطلاعات لازم با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با بهره جستن از نسخه‌های خطی آثار به جا مانده از سید لقمان ارومی جمع‌آوری شده است. در این پژوهش پانزده نسخه خطی موجود در ترکیه

به‌طور مستقیم و سایر نسخه‌ها با بررسی نسخه‌های عکسی یا فایل تصاویر آن‌ها و در مجموع بیست‌وپنج نسخه مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفته‌اند.

### پیشینه پژوهش

تحقیقات معدودی به‌صورت مقطعی و دوره‌ای در مورد موضوع این مقاله انجام شده است. یکی از اولین پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، مربوط به تحقیق دین‌پرست (۱۳۹۰) است که با بررسی منابع تهیه شده در عثمانی به بررسی مهاجرت هنرمندان از ایران به این سرزمین و تأثیر آن‌ها بر توسعه نقاشی و ایجاد مکتب هنری استانبول پرداخته است. خانم الهه بخت‌آور در پایان نامه کارشناسی‌ارشد خود (دانشگاه شاهد، تهران، ۱۳۸۶) با عنوان «بررسی متقابل نگارگری مکتب تبریز صفوی و عثمانی»، یعقوب آژند (۱۳۸۹) در مقاله خود با عنوان «تأثیر هنرمندان مکتب تبریز در شکل‌گیری و گسترش مکتب استامبول»، نیز چاغمن و تانیندی (Caghman, Tanindi, ۱۹۹۶) در مقاله خود با عنوان «روابط فرهنگی صفویان و عثمانیان در نسخه‌های کاخ توپ‌قاپی»، خانم مهناز شایسته‌فر (۱۳۸۴) در مقاله خود با عنوان «موضوعات مذهبی در نگارگری دوران صفوی و عثمانی» و فرخ‌فر، خزایی و حاتم (۱۳۹۱) در تحقیق خود به این نتیجه رسیده‌اند که نگارگری عثمانی در نیمه نخست سده دهم هجری، برای کسب اعتبار فرهنگی و هنری خود، تأثیرات قابل ملاحظه‌ای را از نگارگری ایران اخذ نموده است که آمیزه‌ای از مکاتب نگارگری هرات، شیراز، ترکمان و تبریز عهد صفوی است. محمدزاده (۱۳۹۴) در پایان نامه کارشناسی‌ارشد خود با عنوان «تأثیرپذیری نگارگری عثمانی از نگارگری ایران با محوریت شاهنامه طهماسبی» نگاره‌های شاهنامه طهماسبی را با نگاره‌های چهار نسخه دیگر از شاهنامه فردوسی که در مکتب عثمانی تهیه شده است مورد تطبیق کمی و کیفی قرار داده است. نتایج حاصله از این پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین تأثیرات در حوزه عناصر تجسمی و موضوعات نگاره‌ها بر جای مانده است. صادقی‌نیا و حصار (۱۳۹۶) نیز در پژوهش خود تلاش نموده‌اند تا به بررسی وجوه تشابه و افتراق نگاره‌های موجود در شاهنامه شاه طهماسب و سلیمان‌نامه بپردازند. در این تحقیق مشخص شده است که تأثیرات قابل ملاحظه‌ای از دستاوردهای هنر ایران بر نگارگری عثمانی برجای مانده و هنرمندان این مکتب توانسته‌اند با اقتباس از هنر ایرانی و تلفیق آن با هنر بومی خود به شیوه ارزنده‌ای از سبک ملی دست یابند.

## جنبه نوآوری پژوهش

مقالات و پژوهش‌های ذکر شده تا حدودی به موضوع مورد بحث در این مقاله نزدیک شده‌اند اما تاکنون پژوهش دقیق و کاملی از تأثیر نویسندگان و شاعران ایرانی بر مکتب کتاب‌آرایی عثمانی صورت نگرفته است و در پژوهش‌های انجام‌شده نیز به تأثیر متن دقت نشده است؛ به نحوی که در منابع ایرانی حتی به آثار فارسی بعضی از نویسندگان ایرانی ساکن در عثمانی اشاره هم نشده است.

سید لقمان ارومی، یکی از نویسندگان و شاعران ایرانی است که به دربار عثمانی مهاجرت نمود و آثار بسیار گران‌سنگی را در آن دیار تدوین نموده است. اهمیت وی به حدی است که باعث شده در مورد او و آثارش پژوهش‌های فراوانی صورت گیرد اما پژوهش‌های انجام شده در ایران بسیار نادر و ناچیز است. بنابراین در این مقاله سعی شده است با استفاده از منابع منتشرشده در خارج از ایران، به‌ویژه در محدوده فرهنگی عثمانی، به شناسایی این شاعر ایرانی پرداخته و تأثیرات آثار وی بر هنر کتاب‌آرایی عثمانی مورد بررسی قرار گیرد.

## ۲. شاهنامه‌نویسی در دربار عثمانی

شاهنامه فردوسی نقش بسیار مهمی در آفرینش تاریخ منظوم در جهان اسلام دارد. این اثر تا به امروز مورد توجه حماسه‌سرایانی قرار گرفته که با تقلید از آن به آفرینش آثاری ارزنده در زمینه‌های تاریخی و دینی اقدام نموده‌اند. این اثر نه تنها در حوزه ادبیات، بلکه در حوزه‌های مختلف هنر کتاب‌آرایی نیز تأثیرگذار بوده است. یکی از نسخه‌های مهم در این مورد، شاهنامه معروف به «نسخه شاه طهماسب» است. این نسخه بین سال‌های ۹۳۰ هـ/ ۱۵۲۳ م. تا ۹۴۴ هـ/ ۱۵۳۷ م. در کارگاه‌های هنری سلطنتی صفویان در تبریز استنساخ شده است. این اثر در سال ۹۷۴ هـ/ ۱۵۶۶ م. به مناسبت جلوس سلطان سلیم دوم از طرف شاه طهماسب صفوی به دربار عثمانی اهداء گردید و یکی از هدایای باارزش فرهنگی است که از طرف دربارهای ایران به دربار عثمانی ارسال شده است. این اثر بیش از سه سده در دسترس هنرمندان عثمانی بود. سلاطین عثمانی نیز دستور داده بودند تا آثاری در رابطه با تاریخ، فرهنگ و هنر عصرشان با الگوبرداری از اثر جاودانه فردوسی تهیه شود که در نتیجه این تمایلات، در ابتدا آثاری به زبان‌های فارسی و ترکی توسط شاعران ایرانی‌الصل و در مراحل بعدی توسط اهالی بومی تهیه شد و نگارش یافت. به دلیل تأثیر انکارناپذیری که این افراد از شاهنامه فردوسی گرفته بودند به آثار آن‌ها لقب شاهنامه و به خود آن‌ها نیز عنوان «شاهنامه‌نویس» داده شده بود (Çağman, ۱۹۷۳: ۴۱۱).

القاص میرزا فرزند کوچک شاه اسماعیل صفوی، یکی از شاهزادگان هنردوست صفوی است که از سال ۹۴۴ هـ/ ۱۵۳۷ م. حکومت شیروان را بر عهده داشت. وی همانند سایر اعضای خاندان صفوی و به تقلید از پدر و برادران خویش به هنر و ادبیات علاقه وافری داشت و تعداد زیادی از شعرا، ادبا و هنرمندان را در دربار خویش گردآورده بود. او در سال ۹۵۱ هـ/ ۱۵۴۴ م. بر برادر خویش، شاه طهماسب شورید و اگر چه برادر او را بخشید اما مجدداً در ۹۵۳ هـ/ ۱۵۴۶ م. طغیان نمود و به دربار عثمانی پناهنده شد. او به هنگام فرار به عثمانی به همراه خود شیخ فتح‌الله چلبی (ف. ۹۶۹ هـ/ ۱۵۶۱ م.) و افلاطون شیروانی (ف. ۹۷۷ هـ/ ۱۵۶۹ م.) دو تن از شاعران معروف دربار خویش را به استانبول برد (Tanındı, ۱۹۹۶: ۲۵).

شیخ فتح‌الله عارف چلبی نوۀ دختری شیخ ابراهیم، به‌عنوان اولین فردی است که با تخلص عارفی در دربار سلطان سلیمان قانونی به‌عنوان شاعر، شاهنامه‌نویسی را آغاز نمود. او با سرودن کتاب «سلیمان‌نامه» به زبان فارسی به‌عنوان پایه‌گذار نگارش اینگونه آثار در تاریخ ادبیات عثمانی محسوب می‌گردید (Atasoy, ۱۹۷۰: ۱۶۷). بعد از مرگ عارفی، کار وی را افلاطون شیروانی ادامه داد. افلاطون با شاهقلی تبریزی که یکی از نقاشان معروف دربار شاه طهماسب صفوی بود و از دربار این سلاطین در تبریز به استانبول آمده بود کار می‌کرد. افلاطون علاوه بر اینکه شاعری زبردست بود در زمینه نستعلیق، تذهیب و نقاشی نیز ماهر بود. متأسفانه اثری که به‌وسیله وی تمام شده باشد در دست نیست. چند کتابی هم که وی شروع کرده بود با مرگ او ناتمام ماند و شاعر بعدی که سید لقمان ارومی نام داشت آن‌ها را تکمیل کرد.

هنگامی که در سال ۹۷۷ هـ/ ۱۵۶۹ م. افلاطون وفات یافت، سلیم دوم (۹۷۴ هـ/ ۱۵۶۶ م. - ۹۸۲ هـ/ ۱۵۷۴ م.) سید لقمان را به‌جای وی شاهنامه‌نویس دربار خود گردانید. سید لقمان در آثارش خود را «سید لقمان بن حسین عاشوری / اروموی» معرفی می‌کند که نشان از آن دارد که وی متولد شهر ارومیه در آذربایجان بوده است. سید لقمان به‌طور یقین متولد و ساکن آذربایجان بوده است زیرا هنگام لشکرلشکی سلطان سلیمان قانونی به آذربایجان، وی به همراه تعداد زیادی از علماء، دانشمندان و هنرمندان دیگر به استانبول آمده بود (Renda, ۱۹۶۹: ۱۲). به‌رغم اینکه وی در دورۀ سلطنت سلیم دوم و مراد سوم یکی از بزرگترین ادیبان و نویسندگان عثمانی بود ولی اطلاعات بسیار کمی در مورد زندگی وی وجود دارد.

در مورد تاریخ تعیین وی به سمت شاهنامه نویس دربار، تاریخ درستی در دست نیست. در یکی از آثارش آن را پنجم شوال سال ۹۷۶ هـ (۲۳ مارس ۱۵۶۹ م.) و در اثری دیگر محرم سال ۹۷۷ هـ (جولای ۱۵۶۹ م.) ذکر کرده است (Kütükoğlu, ۲۰۰۳: ۲۰۸). وی تا سال ۱۰۰۵ هـ / ۱۵۹۶ م. به‌عنوان شاهنامه‌نویس در دربار عثمانی انجام وظیفه نمود. در مورد تاریخ مرگ وی نیز اطلاع دقیقی در دست نیست (بروسه لی، ۱۳۳۳: ۱۳۵/۳). نجیب عاصم، ادعا می‌کند تا سال ۱۰۱۰ هـ / ۱۶۰۱ م. زنده بوده است. بر همین اساس قاراتای اعتقاد دارد وی در این تاریخ وفات نموده است (Karatay, ۱۹۶۱: ۱۳۵).

در دربار عثمانی از دوره سلطان سلیمان تا سلطان محمد سوم، در یک دوره کوتاه پنجاه ساله، پنج شاعر مسئولیت شاهنامه‌نویسی را در دربار عثمانی برعهده داشتند:

۱. فتح الله عارفی (۹۵۷ هـ / ۱۵۵۰ م. - ۹۷۰ هـ / ۱۵۶۲ م.)
۲. افلاطون شیروانی (۹۷۰ هـ / ۱۵۶۲ م. - ۹۷۷ هـ / ۱۵۶۹ م.)
۳. سید لقمان ارومی (۹۷۷ هـ / ۱۵۶۹ م. - ۱۰۰۴ هـ / ۱۵۹۵-۹۶ م.)
۴. محمد صبحی طالق‌زاده (۱۰۰۴ هـ / ۱۵۹۵-۹۶ م. - ۱۰۱۰ هـ / ۱۶۰۱ م.)
۵. حسن حکمی (۱۰۱۰ هـ / ۱۶۰۱ م. - ۱۰۱۴ هـ / ۱۶۰۵ م.؟) (Akin, ۲۰۱۴: ۳)

### ۳. آثار سید لقمان ارومی

از سال ۹۷۷ هـ / ۱۵۶۹ م. تا ۱۵ محرم ۱۰۰۴ هـ / ۲۰ سپتامبر ۱۵۹۵ م. که سید لقمان شاهنامه‌نویس دربار عثمانی بود آثار متعددی را تألیف نموده است که نسخه‌های موجود از آن‌ها عبارتند از:

۱. **ذیل تاریخ سلطان سلیمان (سلیمان‌نامه):** اولین شاهنامه منظومی است که عارفی اقدام به نگارش آن نمود. عارفی در اثر خود تاریخچه سلاطین عثمانی را بر وزن شاهنامه فردوسی سرود. این اثر بعداً در پنج جلد به‌صورت مصور به اتمام رسید که فقط جلدهای دوم و سوم آن در دست است.

فتوحات جمیله (موزه توپقاپی شماره H.۱۵۹۲) که به زبان فارسی برای سوکولو محمد پاشا نگارش یافته است به‌عنوان پیش‌نویس سلیمان‌نامه عارفی محسوب می‌گردد (Sohrweide, ۱۹۷۱: ۲۸۷). سلیمان‌نامه اثری است که تاریخ دوران سلطان سلیمان قانونی تا سال ۹۶۵ هـ / ۱۵۵۷ م. را دربردارد. جلدهای باقی‌مانده از این اثر بالغ بر سی‌هزار بیت شعر را شامل می‌شود. این اثر حوادث مربوط به دوران سلطان سلیمان را دربرمی‌گیرد. سید لقمان آن را از جایی ادامه می‌دهد که عارفی

ناتمام گذاشته است و در سال ۹۸۷ هـ / ۱۵۷۰ م. آن را به اتمام رسانده است (Karatay, ۱۹۶۸: ۶۱).

نمونه بسیار عالی از این اثر، نسخه‌ای است که در موزه توپقاپی بخش خزانه (شماره H.۱۵۱۷) نگهداری می‌شود و دومین اثر مصوری است که در زمینه تاریخ عثمانی تهیه شده است.<sup>۱</sup> نسخه‌ای ناقص از این اثر در کتابخانه ملی انگلیس (نسخه شرقی شماره: Or.۷۰۴۳) و نسخه دیگری که برای کتابخانه سلطان مراد سوم در ۹۸۷ هـ / ۱۵۷۹ م. استنساخ شده است و اکنون در کتابخانه چستریتی دوبلین (DCB. T. ۴۱۳) محفوظ است (Kütükoğlu ۱۹۹۱: ۴۳).

**۲. هنرنامه:** اثری است که عارفی آغاز کرد، ولی با مرگ وی ناتمام ماند. بعد از وی اینکار را افلاطون شیرازی ادامه داد ولی کار وی نیز ناتمام ماند و در نهایت آن را سید لقمان به اتمام رسانید. سید لقمان اثر را به چهار جلد تقسیم نموده بود: جلد اول (۹۹۲ هـ / ۱۵۸۴ م.) هنرهای سلاطین عثمانی از عثمان غازی تا سلیم اول، که حوادث دوران زندگی ده تن از سلطان عثمانی را شامل می‌گردد. جلد دوم (۹۹۶ هـ / ۱۵۸۸ م) مربوط به سلطان سلیمان قانونی، جلد سوم سلطان سلیم ثانی و جلد چهارم مربوط به سلطان مراد سوم است.<sup>۲</sup> فقط جلد‌های اول (H.۱۵۲۳) و دوم (H.۱۵۲۴) را خود وی به پایان رساند (Kütükoğlu ۱۹۹۱: ۴۴). (Kütükoğlu, ۲۰۰۳: ۲۰۸) نگاره‌های این دو جلد که در زمان مراد سوم بین سال‌های ۹۸۷ هـ / ۱۵۷۹ م. الی ۹۹۲ هـ / ۱۵۸۴ م. ترسیم گردیده است، از نظر بررسی تاریخ هنر نقاشی کلاسیک عثمانی یک اثر مهم به حساب می‌آید (Başbuğ, ۱۹۹۰: ۳۰).

**۳. زبده‌التواریخ:** اثر دیگری است که سید لقمان به صورت ناتمام آن را در سال ۹۸۵ هـ / ۱۵۷۷ م. تحویل گرفته و آن را در سال ۹۹۱ هـ / ۱۵۸۳ م. به پایان رسانیده است. این اثر با نام‌های سلسله‌نامه، تومار، نسب‌نامه همایون و مجمل‌التومار<sup>۴</sup> نیز

۱. نسخه در ابعاد ۲۵/۴ × ۳۷ سانتیمتر و ۶۱۷ برگ بوده و در یازده سطر با عرض ۱۴ سانتیمتر به صورت چهار ستون توسط علی ابن امیربیک شیروانی (که وی نیز از ایران مهاجرت کرده بود) در اواسط رمضان سال ۹۶۵ هـ / می ۱۵۵۷ م. کتابت شده و دربرگیرنده نودوشش نگاره است.

۲. Hünernâme

۳. جلد اول آن در کتابخانه کاخ توپقاپی (H.۱۵۲۳) نگهداری می‌شود که به خط سینان بن محمد بوسنیایی در پنجم رمضان ۹۹۲ هـ / ۱۵۸۴ م. نگارش یافته است. جلد دوم نیز در همان موزه است (H.۱۵۲۴) و در صفر ۹۹۶ هـ / دسامبر ۱۵۸۸ م. به اتمام رسیده و به سلطان مراد سوم تقدیم شده است (Karatay ۱۹۶۸: ۲۲۴, ۲۲۷).

۴. Zübdetü'l-Tevarih (Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar/Nesebnâme)

شناخته می‌شود. اولین نسخه از آن در ابعاد  $۳۱۱/۶ \times ۷۹$  سانتیمتر به صورت تومار (رول) نگارش یافته است (موزه توپقاپی شماره A.۳۹۵۵). این نسخه را یکی از شاهنامه‌نویسان عصر سلطان سلیمان (عارفی و یا افلاطون) شروع کرد ولی ناتمام مانده بود و سید لقمان کم‌کم به پایانش رساند و بعداً به صورت کتاب درآمد و در سال‌های بعد به آن تصویرها و صفحه‌های تذهیب‌دار نیز اضافه گردید.

از روی نسخه اصلی آن نسخه‌های متعددی تهیه شده است که اولین نسخه کامل‌شده آن به سلطان مراد سوم تقدیم شده است (موزه آثار اسلامی و ترک، استانبول: شماره ۱۹۷۳). این نسخه حوادث را تا رمضان سال ۹۹۱ هـ/ ژانویه ۱۵۸۳ م. شامل می‌شود (Renda, ۱۹۷۷: ۶۶). نسخه‌ای که برای صدراعظم سیاوش (کتابخانه توپقاپی شماره H.۱۳۲۱)، محمد آقا رئیس دارالسعاده (کتابخانه چستربیتی در دوبلین شماره T.۴۱۴-۲۱: no. ۴۱۴، ۱۹۵۸: Minoresky, ۲۵) خواجه سعدالدین افندی (موزه بریتانیا شماره Or. ۱۱۳۵) تهیه شده است (Kütükoğlu, ۱۹۹۱: ۴۶).

نسخه‌های مصور دیگری نیز از این اثر وجود دارد که عبارتند از: نسخه موزه توپقاپی (شماره H. ۱۶۲۴) که سرگذشت پیامبران و سلاطین را از حضرت آدم (ع) تا سلطان محمد سوم (ف. ۱۰۰۳ هـ/ ۱۵۹۴ م.) دربرمی‌گیرد، نسخه دیگر در همان موزه (شماره A. ۳۱۱۰) که تا دوره سلطان مصطفی دوم (حک: ۱۱۰۶ هـ/ ۱۶۹۴ م. - ۱۱۱۵ هـ/ ۱۷۰۳ م.) را دربرمی‌گیرد که آخرین نسخه از این کتاب است و بعد از سید لقمان تکمیل شده است (Karatay, ۱۹۶۸: ۲۴۱-۲۴۲).

۴. شاهنامه سلیم خان (سلیم خان نامه):<sup>۲</sup> این اثر اولین کتابی است که سید لقمان تمام آن را نوشته است و حاوی شرح نبردها، لشکرکشی‌ها و فتوحات سلطان سلیم دوم عثمانی است که به زبان فارسی و در وزن شاهنامه فردوسی سروده شده است. دو نسخه از این اثر در موزه توپقاپی موجود است. اولین نسخه از این اثر (شماره A.۳۵۹۵) در ششم ذی‌حجه ۹۸۸ هـ/ ۱۲ ژانویه ۱۵۸۱ م. به خط الیاس بن ابراهیم کاتب، برای سلطان سلیم تهیه گردید که حاوی چهل‌وچهار نگاره بود. اما با توجه به اسناد موجود در آرشیو کاخ توپقاپی، بعضی از تصاویر مربوط به این اثر مورد قبول و پسند سلطان قرار نگرفت و از آن جدا گردید. در حال حاضر تعدادی از تصاویر مذکور به صورت اوراق مجزا در آرشیو کتابخانه موجود است. بعضی از همین تصاویر که سبک

۱. این نسخه که در ۲۴۲ برگ کتابت شده است شامل ۳۱ نگاره و دو نقشه است و نسخه عکسی آن در

کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی قم به شماره ۹۵۵ موجود است.

## تأثیر آثار سید لقمان ارومی بر هنر کتاب‌آرایی عثمانی ۱۲۱

نیمه دوم سده دهم را دارند در نسخه دیگری که بعدها در ۱۰۹۹ هـ/ ۱۶۸۷ م. در ۳۱ برگ نگارش یافته مورد استفاده قرار گرفته است.<sup>۱</sup> این نسخه در ابعاد ۲۹/۶×۴۶/۵ سانتیمتر، نوزده سطر کتابت شده و حاوی هشت نگاره است (Titely, ۱۹۷۷).

(۲۰۸-۲۰۹: ۲۰۰۳; Kütükoğlu, ۱۱۸-۱۱۹)

نسخه دوم، در موزه توپقاپی (شماره R. ۱۵۳۴) از روی نسخه اول استنساخ شده و نسخه‌ای ناقص است که صفحه‌های آن به صورت پراکنده صحافی شده و بدون نگاره است. براساس پژوهشی که چاغمان انجام داده است صفحه‌های ناقصی در این نسخه وجود دارد که با در نظر گرفتن بعضی نشانه‌ها، وی معتقد است که صفحه‌های مصور این نسخه از آن جدا شده است و صفحه‌های باقی‌مانده بدون توجه به ترتیب آن‌ها مجدداً صحافی شده‌اند (Çağman, ۱۹۷۳: ۴۱۲).



تصویر شماره ۱: نگاره‌ای از مجلس هماهنگی بین گروه هنرمندان و عالمان از چپ به راست: شمس‌الدین احمد قاراباغی، سید لقمان ارومی، نقاش عثمانی<sup>۲</sup> و کاتبان نسخه‌ها (شاهنامه سلیمان سلیم، نسخه شماره A. ۳۵۹۵: برگ ۹الف)<sup>۳</sup>

۵. شاهنامه سلطان مراد سوم (شاهنشاه نامه):<sup>۴</sup> این اثر منظوم نیز به زبان فارسی و بر وزن شاهنامه فردوسی نگارش یافته و شامل دو جلد است. جلد اول این کتاب به

<sup>۱</sup> این نسخه از طرف مردیث اونوس G.M. Meredith-Owens منتشر شده است.

<sup>۲</sup> نقاش عثمانی (گاهی اوقات به نام عثمان نگارگر ثبت شده است) رئیس نقاش‌خانه امپراتوری عثمانی در نیمه دوم سده یازدهم بود. تاریخ تولد و مرگ او دقیقاً مشخص نشده است اما بسیاری از آثار او مورخ ربع آخر سده یازدهم است. قدیمی‌ترین اثر شناخته‌شده از نقاش عثمانی مربوط به یک ترجمه ترکی از شاهنامه فردوسی است. او رئیس نقاشان چند تاریخ رسمی نوشته سید لقمان در دوره مراد سوم است. از آن جمله ظرفنامه، شاهنامه سلیمان خان و شهنشاهنامه را می‌توان نام برد (کریم‌زاده تبریزی، ۱۳۷۶: ۳۵۴-۳۵۵؛ مدخل ۶۱۵).

<sup>۳</sup> تصویری شبیه به این نشست را در نسخه موزه لندن نسخه شرقی: شماره Or. ۷۰۴۳ برگ ۷/ب نقاش عثمانی ترسیم کرده است که همین افراد حضور دارند ولی محل قرار گرفتن آن‌ها متفاوت است. به دلیل آنکه قیافه این افراد در دو تصویر بسیار شبیه به هم بوده و یکی از افراد حاضر در این جلسه ترسیمشان کرده است، به نظر می‌رسد که تصاویر دقیقی از این افراد باشد.

<sup>۴</sup> Şehinşâhnâme

خط علاء‌الدین منصور شیرازی در ابتدای شوال ۹۸۹ هـ / نوامبر ۱۵۸۱ م. کتابت شده و حوادث سال‌های بین ۹۸۲ هـ / ۱۵۷۴ م. الی ۹۸۸ هـ / ۱۵۸۰ م. را شامل می‌شود (دانشگاه استانبول شماره ۱۴۰۴. FY) این نسخه برای کتابخانه سلطان مراد سوم تهیه شده و حاوی پنجاه‌وهشت نگاره است (آق سو، سبحانی، ۱۳۷۴: ۶۱۰).

در سال ۱۰۰۱ هـ / ۱۵۹۳ م. لقمان ارومی بخش دوم و تکمیلی شاهنشاه‌نامه را که حوادث بین سال‌های ۹۹۰ هـ / ۱۵۸۲ م. تا ۹۹۶ هـ / ۱۵۸۸ م. را دربرمی‌گیرد، تهیه نمود (۳۶۲: ۱۹۷۳، Atasoy). این جلد (تویقایی شماره B.۲۰۰) آخرین شاهنامه‌ای است که به زبان فارسی در امپراتوری عثمانی نگارش یافته است (Mahir, ۲۰۰۲: ۷۱۵). اثر دارای نودوپنج نگاره است (Karatay, ۱۹۶۸, ۲۷۴-۲۷۵, no. ۷۹۲). در میان حوادث این سال‌ها، نگاره‌های مربوط به مراسم جشن ختنه‌سوران شاهزاده محمد فرزند سلطان مراد سوم است که در طی هفت روز برگزار گردیده و نظر تاریخ اجتماعی عثمانی بسیار مهم هستند و مورد توجه تعداد کثیری از محققان قرار گرفته‌اند.

۶. **قیافه الانسانیه فی شمایل العثمانیه**<sup>۱</sup>: یکی از مهم‌ترین آثار سید لقمان محسوب می‌شود که متن آن حاوی رفتار، شخصیت، و قیافه سلاطین عثمانی از ابتدا تا زمان نگارش (۹۹۶ هـ / ۱۵۸۸ م.) را دربرمی‌گیرد. در این اثر به ترتیب، زندگی سیاسی، شخصیت و قیافه ظاهری سلاطین عثمانی از غازی عثمان تا سلطان مراد سوم مورد بررسی قرار گرفته و به تصویر کشیده شده است (Seyyed Lokman, ۱۹۹۸). این اثر از نظر علم قیافه‌شناسی، اطلاعات ارزنده‌ای را در مورد سلاطین عثمانی ارائه می‌دهد (Kütükoğlu, ۱۹۹۱: ۴۶).

به دلیل اهمیت این اثر نسخه‌های متعددی از آن تهیه شده است: از جمله چهار نسخه مصور از آن در موزه تویقایی (H.۱۵۶۲, H.۱۵۶۳, R.۱۲۶۵, E.H.۱۴۱۴)، دو نسخه در کتابخانه دانشگاه استانبول (T.۶۰۸۸, T.۶۰۸۷)، نسخه‌های دیگر در کتابخانه ملت و کتابخانه امیرعلی استانبول (شماره ۱۲۱۶) وجود دارد. تعدادی از نسخه‌های این اثر را نیز می‌توان در کتابخانه‌های خارج از ترکیه یافت.

۷. **سورنامه همایون**: اثری است که در آن مراسم جشن و سروری که در سال ۹۹۰ هـ / ۱۵۸۲ م. در میدان اسب‌سواری استانبول برگزار گردید توصیف و به تصویر کشیده شده است. این مراسم به مناسبت برگزاری جشن ختنه‌سوران شاهزاده محمد پسر سلطان مراد سوم برگزار گردید. نسخه منحصر به فرد آن نسخه‌ای مصور است که در

۱. Kıyâfetü'l-İnsâniye ve Şemâîli'l-Osmaniye

موزه توپقاپی (H. ۱۳۴۴) نگهداری می‌گردد (Kütükoğlu, ۱۹۹۱: ۴۳).  
Aslanapa, ۱۹۸۶: ۸۶۰)

۸. **اوغوزنامه**<sup>۱</sup>: این اثر در سال ۱۰۰۸ هـ / ۱۵۹۹ م. برای سلطان مراد سوم تهیه شده است که براساس شعری که در ابتدای این آن موجود است به سید لقمان نسبت داده می‌شود. کتاب خلاصه‌ای از تاریخ سلجوقیان است که تا سال ۶۶۲ هـ / ۱۲۶۳ م. را شامل می‌گردد. این اثر براساس ترجمه یازبجی زاده از نوشته ابن بی‌بی<sup>۲</sup> انجام داده شده است. تنها نمونه آن در کتابخانه ملی اطیش نگهداری می‌گردد که در سال ۱۹۸۶ منتشر شده است- ۹۱: ۱۹۸۶; Güngör, ۲۰۰۳: ۲۰۸; Kütükoğlu, ۱۰۳).

۹. **ترجمه لمعات الانوار**: اثری است که بر وزن مخزن الاسرار نظامی در مورد تاریخ ترکان نگارش یافته است. حاوی پنج مثنوی است که عبارتند از: سلف‌نامه، خلف‌نامه، معاصرنامه، مغول‌نامه و فال‌نامه (این اثر ناتمام مانده است).

۱۰. **ظفرنامه**: این اثر حاوی لشگرکشی و فتح شهر قونیه است.

۱۱. **رسالة الرسائل**: رساله‌ای در مورد لوازم و آلات رصد و ستاره‌شناسی است (بروسه لی، ۱۳۳۳: ۱۳۵/۳-۱۳۶).

۱۲. **شاهنامه تفصیلی حال آل عثمان**<sup>۳</sup>: این اثر را سید لقمان در سال ۹۹۹ هـ / ۱۵۹۰-۹۱ م. نوشته است. این اثر حوادث تاریخی سلسله عثمانی از ارطغرل تا مراد سوم را شامل می‌شود. در این اثر علاوه بر تاریخ، مراسم و ضیافت‌هایی که برای سفیران کشورهای خارجی در کاخ برگزار شده و مسائل اجتماعی و وعده‌های غذایی ارائه شده در ضیافت، بیان شده است. تنها یک نمونه از آن برای ارائه به سلطان مراد سوم تهیه شده است که اکنون در کتابخانه موزه بریتانیا با شماره Or. ۷۹۳۱ نگهداری می‌گردد. در این نسخه بین چهل تا پنجاه محل برای ترسیم نگاره در نظر گرفته شده که فقط سه مورد از آن ترسیم شده است (Akin, ۲۰۰۴: ۶).

#### ۴. نگاره‌های آثار

##### ۱.۴. نگاره‌های دینی

نگاره‌های موجود در یکی از مهم‌ترین آثار سید لقمان با نام زبده‌التواریخ در هنر تصویرسازی دینی مکتب هنری عثمانی جایگاه خاصی دارد. نگاره‌های این اثر که

۱. Oğuznâme

۲. ابن بی‌بی، حسین بن محمد بن علی الجعفری الرغدی. مختصر سلجوقنامه. به اهتمام محمد جواد مشکور. تهران: کتابفروشی تهران، ۱۳۵۰.

۳. Şehnâme-i Tafşil-i Hâl-i Âl-i Osman

زندگانی پیامبران را به تصویر کشیده است، از اولین نمونه‌های نگاره‌های عثمانی در زمینه مسائل دینی است. در زبده‌التواریخ، زندگانی چهل‌ونه پیامبر براساس روایات قرآن، تورات و انجیل زنده شده است. اگر به نگاره‌های که زندگانی پیامبر (ص) را ترسیم کرده است دقت شود، متوجه خواهیم شد که از نظر محتوایی به قالب‌های کلاسیک تصاویر که در سده‌های هشتم و نهم هجری/ چهاردهم و پانزدهم میلادی در ایران ترسیم شده، پایبند مانده است. اما اصالت و ارزش حکایات را از دیدگاه دیگری مورد توجه قرار داده است.

متن زبده‌التواریخ تلخیصی از تاریخ سیاسی و مقدس جهان است که داستان خلقت جهان، حکایاتی مربوط به پیامبران، امامان و بزرگان دینی، شخصیت‌های برجسته تاریخی و بخش عمده‌ای از تاریخ ترکان تا هنگام سلطنت سلطان مراد سوم را در برمی‌گیرد. همچنین این کتاب شامل شرح تبارشناسانه‌ای در خصوص دوازده سلطان نخستین عثمانی است. سید لقمان که خود، مورخ و تبارشناس دربار عثمانی در زمان فرمانروایی مراد سوم بوده در مقدمه‌ای که خود تألیف کرده چگونگی تدوین این اثر تاریخی و نیز کیفیت بهره‌گیری خویش از منابع مختلف را باز می‌گوید.

در نسخه‌ای از زبده‌التواریخ (۱۲۱/ا: ۴۱۴: CBL, T.) با تزئینات و صحنه‌ای جدید روبه‌رو می‌شویم. در بالای خانه کعبه، فرشتگانی که در میان ابرها در حال فرود به زمین هستند دیده می‌شوند. فرشتگان، براق را در میان شعله‌های نوری گرفته‌اند و در حالی که جبرائیل در پیشاپیش آن‌ها قرار دارد رو به سوی آسمان در حال حرکت هستند. پیامبر (ص) بر روی براق با هاله‌ای از نور تمثیل شده است. اینگونه تشبیهات از مواردی است که در نقاشی ایرانی به وفور یافته می‌شود. اما این تصویر تنها نمونه‌ای مربوط به نگاره‌های مکتب عثمانی است و در جای دیگری نمی‌توان به نمونه‌ای از آن برخورد (نک: تصویر شماره ۲).

هم‌زمان با آن در بعضی از نگاره‌های که در رابطه با زندگانی پیامبر (ص) است، پایندی به قالب‌های تصویری مشاهده می‌شود. قالب‌های که برای ترسیم تصاویر مربوط به شخصیت و هنرهای سلاطین و حکمرانان عثمانی مرسوم هستند در موضوعات دینی کاربرد چندانی ندارند و بیگانه هستند. به همین دلیل شخصیت‌های تصاویر دینی نسبت به سایر تصاویر این دوره کمی بزرگتر و متفاوت ترسیم شده‌اند (Renda, ۱۹۷۱: ۴۵۴).



تصویر شماره ۲: صحنه‌ای از معراج پیامبر (ص) با هاله‌های نورانی (زبدةالتواریخ: DCB. ۱۴ T، برگ ۱۲۱/الف)

#### ۲.۴. تفکر شیعی در نگاره‌ها

در نگاره دیگری که در زمینه معراج پیامبر (ص) در نسخه‌ای از زبدةالتواریخ ترسیم شده است با وضعیت متفاوتی روبه‌رو می‌شویم که در هنر تصویرسازی عثمانی جدید است. در این تصاویر پیامبر (ص) به همراه امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و سایر اصحاب در درون بنایی ترسیم شده‌اند که با توجه به محراب و منبر، محیط مسجدی را تداعی می‌نماید که به احتمال بسیار زیادی بیت‌المقدس است (نک: تصویر شماره ۳). این تصویر از نظر محتوایی با تصاویری که در آن دوره در این زمینه ترسیم شده است تفاوت زیادی ندارد فقط تنها چیزی که قابل توجه است هاله‌های است که همچون شعله‌های نور از پیامبر (ص) و حسنین (ع) به آسمان اوج می‌گیرد که تمثیلی از جایگاه فوق بشری این افراد (Renda, ۱۹۷۰: ۴۴۸-۴۴۹).



تصویر شماره ۳: پیامبر در مسجد به همراه حسنین (ع) و فرشتگان که هاله‌ای نورانی آن‌ها را فراگرفته و یاران ایشان قبل از معراج (زبدۀ التواریخ: TIEM. T. ۱۹۷۳، برگ ۴۶/الف)

در مجموعه الطومار (نسخه چستربیتی T. ۴۱۴) نگاره‌های که خلفاء و امامان را نشان می‌دهد، به صورت پورتره ترسیم شده و بر اساس نوع تصاویر، بین چهار الی شش پورتره در یک صفحه جا گرفته است. تصاویر امامان دوازده‌گانه شیعیان در کنار خلفای راشدین به تصویر کشیده شده که یکی از نمونه‌های نادر از این‌گونه تصویرسازی است که در نسخه‌های تهیه شده در عثمانی کمتر با آن برخورد می‌کنیم<sup>۱</sup> (نک: تصویر شماره ۴) (Renda, ۱۹۶۹: ۳۷; Minoresky, ۱۹۵۸: ۲۵: ۴۱۴ no.)

<sup>۱</sup> تصویر امامان شیعه در زبدۀ التواریخ: در نسخه TSM H. ۱۳۲۱ برگ ۶۱/الف، شش امام، برگ ۶۲/الف پنج امام؛ نسخه TIEM. ۱۹۷۳ ۴۹/الف شش امام و برگ ۵۰/الف پنج امام؛ نسخه DCB. T. ۴۱۴ برگ ۱۲۸/الف پنج امام و ۱۲۹/الف شش امام و ۱۳۰/الف چهار خلیفه (Renda ۱۹۶۹: ۴۱).



تصویر شماره ۴: تصویری از حسنین (ع) (در بالای صفحه) با هاله‌های نورانی و نسب‌نامه

سایر امامان اثنی‌عشر به همراه تصاویر سایر مشاهیر عثمانی (پایین صفحه)

(زبدۀ التواریخ: موزه هنری لوس آنجلس ۱ شماره ۲۳۷، ۲۸، M. ۸۵، ۲۳۷، ۲۸). شمایل‌سازی

تهیه‌ی آلبوم‌های پورتره که به‌عنوان «شمایل‌نامه‌ها» نام گرفته بود از سده‌ی دهم به بعد در عثمانی رواج یافت. این نوع هنر نیز همانند بسیاری از هنرها به‌وسیله‌ی ایرانیان در دربار عثمانی رواج یافت. «ولی‌جان»، که یکی از نقاشان معروف پورتره در عثمانی است در دربار صفویان پرورش یافت و شاگرد سیاوش بود. وی در اواخر سده‌ی دهم از تبریز به استانبول مهاجرت نمود. در بین سال‌های ۹۹۰ هـ/ ۱۵۸۲ م. تا ۹۹۶ هـ/ ۱۵۸۸ م. به‌عنوان سرگروه نقاشان در نقاش‌خانه‌ی سلطنتی عثمانی انتخاب و افراد شاغل در آنجا را به‌صورت گروهی در زمینه‌ی تصاویر اشخاص، برگ‌های ساز، طرح‌های خطائی، تصاویر فرشتگان و طرح‌های حیوانی آموزش داد و استاد آن‌ها شده بود. اولین نمونه از این نوع تصویرسازی را می‌توان در زبدۀ التواریخ (H. ۱۶۲۴) مشاهده کرد که دربرگیرنده‌ی شصت‌وشش پورتره است. بعد از این آثار، ترسیم پورتره به‌صورت یک عادت در بین هنرمندان عثمانی درآمد و تا سده‌ها باقی ماند (Tanındı, ۱۹۹۶).

۴۷)

آثاری که توسط «ولی جان» و شاگردانش تهیه شده‌اند همچون هنرنامه (H. ۱۵۲۴) و زبده‌التواریخ (TIEM.T. ۱۹۷۳) از نظر ترسیم تصاویر فرشتگان و حل‌کاری کناره‌های متون نوشته شده، برگرفته از هنر صفوی است که در میان آثار ممتاز عثمانی قرار دارند.

هنرمند برای ترسیم صحنه‌های واقعی تا حد امکان واقعیت را زنده کرده است. هم‌زمان با آن با حد تعجب‌آوری صحنه‌های طبیعی، به‌خصوص صحنه مورد علاقه اسب‌دوانی، صحنه‌های نبرد زیاد به چشم می‌خورد. فقط در آفریش و توسعه تیپ‌ها، وقایع تاریخی تنها یک بار تصاویر تکرار شده است. در این تصاویر رنگ قرمز شفاف حاکم بوده و رنگ‌های زنده نشاط خاصی را آفریده است. (Aslanapa, ۱۹۹۲: ۴۳۷ c.۲)

در کتاب «قیافه الانسانیة فی شمائل العثمانیة» نیز برای بیان خصوصیات سلاطین عثمانی، پورتره‌های آن‌ها ترسیم شده است. در این اثر سلاطین عثمانی از عثمان غازی تا سلطان مراد سوم به‌طور متوالی و پشت‌سرهم انتخاب شده و زندگانی سیاسی، علائق، نمای ظاهری شرح داده شده است.<sup>۱</sup> قبل از آنکه تصاویر سلاطین ارائه شود در ابتدا خصوصیات، علائق و شخصیت هریک از سلاطین براساس منابع تاریخی زمان مربوطه ارائه می‌شود و سپس براساس همین اطلاعات «نقاش عثمان» از نقاشان معروف این دوره، آنچه را که در خیال خود تصور نموده تصویر سلطان مربوطه را ترسیم و طراحی نموده است (۶۰: ۱۹۵۸ Atasoy).

در دوره‌های بعدی تصویرها با تکنیک‌ها و اسلوب متفاوتی تهیه شدند. مهم‌ترین نمونه‌ای که در سده دوازدهم تهیه شده است آلبومی است در مجموعه سلطان احمد موزه توپقاپی (A. ۳۱۰۹) که تصاویر ترسیم‌شده لونی<sup>۲</sup> در آن قرار دارد. این نگاره‌ها از نظر پس‌زمینه‌های مناظر و صحنه‌های نمایش هنوز به بعضی رسوم رایج در مکاتب هنری ایران پایند هستند که نشان از تداوم تأثیر مکتب هنری ایرانی بر مکتب هنری عثمانی است (Aslanapa ۱۹۹۲: ۴۳۷).

۱. در یکی از نسخه‌های "قیافه الانسانیة فی شمائل العثمانیة" (توپقاپی H. ۱۵۶۲) پورتره‌های بیست‌وچهار سلطان ترسیم شده است. در سایر نسخه‌ها (توپقاپی روان ۱۲۶۵، خزینه ۱۵۶۳، دانشگاه استانبول T. ۶۰۸۷) و کتابخانه ملت شماره ۱۲۱۶) پورتره دوازده سلطان وجود دارد (Karataş, ۵۴۹; Süslü, ۱۹۷۲-۱۹۷۳) (Süslü, ۲۳۶: ۱۹۶۱). اما در آخرین نسخه (دانشگاه استانبول شماره T. ۶۰۸۸) پورتره سلطان مراد سوم بعداً بدان اضافه شده است (Süslü ۱۹۷۲: ۵۵۲).

۲. Levni

#### ۴.۴. ابعاد نگاره‌ها

یکی دیگر از مواردی که آثار سید لقمان سرآغاز آن است، بزرگ شدن ابعاد نگاره‌ها است. در دوره سلطان مراد سوم علاوه بر گسترش ابعاد نگاره‌ها، راه برای درشت‌تر و بزرگتر شدن تصویرها نیز باز شده است. موضوعات به تصویر کشیده شده در نگاره‌ها با موضوع آثار و متن آن هماهنگی کامل دارد. به‌عنوان مثال در صحنه‌های جلوس (بارگاه) که به‌صورت دو صفحه‌ای ترسیم شده است، صحنه‌ها در حالتی قرار داده شده که متن از طرف اطلاعات ارائه‌شده مورد حمایت قرار می‌گیرد. روبه‌رو شدن با این مسئله در هنرنامه زیاد است. در جلد اول هنرنامه (H. ۱۵۲۳) چهل‌وپنج نگاره که در ابعاد کامل کتاب است مشاهده می‌شود که از آثار نفیس هنر عثمانی است.<sup>۱</sup> در جلد دوم هنرنامه (H. ۱۵۲۴) نیز چهل‌وپنج نگاره در ابعاد کامل نسخه وجود دارد که تعداد کثیری از آن‌ها در دو صفحه ترسیم شده است.<sup>۲</sup> این اسلوب را می‌توان در نمونه‌های دیگر از نسخه‌های زبده‌التواریخ نیز مشاهده کرد (Renda, ۱۹۷۰: ۴۵۷).

#### ۵.۴. فرهنگ ایرانی در نگاره‌ها

در فرهنگ ایرانی و براساس اعتقاد مردم این سرزمین که در شاهنامه فردوسی نیز ذکر شده است، کیومرث به‌عنوان اولین پادشاه جهان شناخته می‌شود. در زبده‌التواریخ، براساس همین بینش کیومرث به‌عنوان اولین پادشاه روی زمین معرفی شده و نگاره‌هایی در این مورد ترسیم شده است. به‌طوری که در تمام شاهنامه‌های مصوری که بعد از سدهٔ دهم هجری در عثمانی تصور شده است، تصاویری از افراد و همراهان کیومرث ترسیم شده است.<sup>۳</sup> که نشان‌دهندهٔ نفوذ بینش و فرهنگ ایرانی در این زمینه است.

کیومرث نخستین ملوک کشور یا ملت عجم در شاهنامه است که سی‌سال حکمرانی نمود. حکیم طوس چنین اظهار می‌دارد که او در کمال و بزرگی دیهیم بر سر گذاشت ولی از دوران او اطلاعی در دست نیست. زمان کیومرث مانند زمانی نیست

۱. به‌عنوان مثال نگاره‌های موجود در صفحه‌های: ۱۸، ۱۷۸، الف، ۱۸۶، ب، ۱۸۷، الف، ۱۹۴، ب، ۲۱۱، الف، ۲۱۷، الف.

۲. به‌عنوان مثال نگاره‌های موجود در صفحه‌های: ۲۵، ب-۲۶، الف، ۴۰، الف، ۶۰، ب-۶۱، الف، ۶۶، ب-۶۷، الف، ۸۰، ب-۸۴، ب، ۸۷، ب-۸۸، الف، ۱۱۹، ب-۱۲۰، الف، ۱۲۲، ب-۱۲۳، الف، ۱۲۵، ب-۱۲۶، الف، ۱۴۷، ب-۱۴۸، الف، ۱۵۲، ب، ۱۷۷، ب.

۳. در نسخه‌های زبده‌التواریخ (۴۱۴/۵۴a; DCB. T. ۲۲a; TIEM ۱۹۷۳/۲۰ a ve ۲۲a) داستان کیومرث در میان داستان‌های مربوط به پیامبران آمده و تصاویر کیومرث ترسیم شده است.